

KÖZÉPKORI MAGYAR BARLANGNEVEK

A kelet-európai síkságról a Kárpát-medencébe érkező honfoglaló magyaroknak valószínűleg nem volt külön szavuk a 'barlang' megjelölésre, így összetett szóval írták körül, *kőlyuknak*, *kőodunak*, gyakran egyszerűen *lyuknak*, *odunak* vagy *odornak*, a hegyet pedig, amelynek oldalában a barlang tátongott *Odvas-kőnek*, *Odor-hegynek*, *Lyukas-kőnek* vagy *Lyukas-hegynek* nevezték. A felszínről a mélységbe nyúló sötét üreget *veremnek*, ha feneketlennek tűnt *poklos veremnek* mondták. A tágas üreget néha *kőstornak*, *kőpincének* vagy *kőpajtának*, ha állat élt benne *kőólnak*, *kőistállónak* nevezte régen a nép, a hegyet pedig, amelynek oldalában az üreg nyílt, *Sátorkőnek* vagy *Istállóskőnek*.

Az országot járva, mészkőhegyeink közt sokhelyütt találkozunk ma is ezekkel az ősi magyar barlangnevekkel. Odvas-kő emelkedik a Bükk Kis-fennsíkjának peremén is, de ennél nevezetesebb a bakonyi Odvas-kő, amelynek neve már a bakonybéli bencés apátság 1037-es keltezésű, de valójában 1230 körül hamisított alapítólevelében is szerepel, régies írásmóddal Oduoskw formában (TESz. II. 1067.). Mindkét Odvas-kő oldalában ott tátong természetesen a hegynek nevet adó barlang. Az Odvas-bükköt a Bükk-hegységben, Egerből a Hór-völgy felé haladva kereshetjük fel. Ugyancsak a Bükkben emelkedik az Odor-hegy, csúcsán a hegyről Odor-várnak nevezett romokkal; a hegy oldalában jókora barlangot találunk. A bükki nép ma is odorjasnak nevez egy-egy barlangot rejtő hegyoldalt. Odor-bikknek neveznek a Bódvaszilás feletti Alsó-hegyen egy töbrök-zsombolyok lyuggatta fennsík részt.

Árpád-kori, Anjou-kori okleveleink latin szövegébe ágyazva több helyütt is előfordulnak Likaskő, Likashegy, Likashatár magyar helynevek, amelyek valószínűleg többnyire arra utalnak, hogy a szóban forgó hegy oldalában *kőlyuk*, azaz barlang nyílik. De ezeknek azonosításával eddig még senki sem próbálkozott meg. Kísérletképpen sikerült egy 1355. évi oklevélben szereplő Likaskőről (Likaskw, Lykaskw: AO. VI. 279–281). megállapítanom, hogy az a Pilis-hegységben levő Kis-Kevélyel azonos, amelynek oldalában az őskor embere által is lakott, régészeti leleteiről nevezetes és a turisták által is jól ismert Kis-Kevélyi-barlang nyílik.

A középkorvégi magyar szövegekben több helyütt is előforduló *kőlyuk* (NySz. II. 639.) ma is gyakori barlangnév. Ilyen a Mecsekben a mánfai *Kőlyuk*, a Bükk Kis-fennsíkján pedig a barlangimedve-csontokat tartalmazó közismert *Kőlyuk*, amely történetesen a *Kőlyuk-galya* oldalában nyílik, és természetesen tágas üreget találunk a Déli-Bükkben levő *Kőlyuk-galyán* is.

Középkori okleveleinkben számos Borz-lyuk, Farkas-lyuk, Macska-lyuk, Ravasz-lyuk nevű üreg szerepel (OkISz. 90, 219, 800.), ezek eredetileg

nyilván valóban borzok, vadmacskák, rókák, tanya-üregei lehettek. Barlangjaink közül ma is sokat említünk *lyuk* néven. Lássunk néhány közismertet: a Pilisben, Csobánka határában a Macska-lyuk, a Keszthelyi-hegységben két helyen is Vadlán-lik, Rezi határában a Sika-likja, a Bakonyban az urkúti Macska-lyuk, a Kis- és Nagy-Pérez-lik, a Bükkben az ősemberi csontleletéről világhírű Suba-lyuk, Jósvalfő határában a Por-lyuk és még sok más. Természetesen barlang tátong a bükki Lyukasgerinc oldalában éppúgy mint a székelyföldi Likashavason vagy a Gyilkos-tó mellett emelkedő Likas-tetőn.

Kőpincét találunk a Bakonyban és a Pelsőci-fennsíkon, Kőpajtát a Bakonyban. Szarvasólnak nevez a nép egy barlangot a Jósvalfő feletti Hargistván, Lócsúrnek egy másikat Homoródalmáson, a Vargyas szurdokában. Messze látszó tágas üreg tátong az Esztergom határában emelkedő Strázsa-hegy, ősi nevén Sátor-kő oldalában, de Sátor-kő volt a régi neve egy mecseki barlangnak is Magyar-egregy közelében. Ősemberi tűzhelyet, kőszekőket és sok barlangimedve-csontot magában rejtő tágas barlang ürege nyílik a bükki Istállóskő oldalában, egy Istállóskő pedig a Pelsőci-fennsíkon ismeretes.

Ami a mélységbe nyúló, feneketlennek tűnő üreget illeti, egy barlangot *Poklos-veremnek* nevez egy 1234. évi oklevél (MonStrig. I. 306.), *Ördöglyuk* pedig sok van ma is, elég, ha példaként csak a solymárit, a szoplakit, az imolait vagy a tornagörgőit említem.

A honfoglalás után vette át a magyarság az itt talált vagy a szomszédos szláv népelemektől a *barlang* és a *pest* szavakat. Az előbbi eredetileg brlog, borlog formában, amiből csak utóbb alakult ki a ma általánosan használt barlang szavunk (TESz. I. 252–253.).

A *pest* szót, amely az óslávban, bolgárban és általában a déli szláv nyelvekben egyaránt jelent kemencét, sziklát és barlangot (akárcsak a német *Ofen* szó), ugyanilyen többes értelemben vette át a honfoglaló magyarság és évszázadokon át mint magyar szót, magyar földrajzi köznévként használta (Melich). Az újkorra azonban már kikopott nyelvből kiszorította az egyértelmű *barlang* szó és napjainkban már csak a tájnyelvben fordul elő, leginkább a Székelyföldön és a Felvidéken, kemence értelemben (Tsz. 293–294, MTSz. II. 127.).

Hogy a középkorban a *pest* szót a magyarság barlang értelemben országszerte használta, azt ősi földrajzi tulajdonnevek bizonyítják. Egyrészt olyanok, amelyeket középkori oklevelek őriztek meg számunkra, másrészt ma is élő helynevek, amelyeknek ősi voltát az is bizonyítja, hogy a helyi lakosságnak ma sejtelmé sincs arról, hogy a névben szereplő *pest* szó barlangot jelent. Ilyen pl. a bükki Büdös-pest barlangnév, amelyben a *pest* szó minden két-

séget kizáróan barlangot jelöl. Az ugyancsak bükki Peskő, amelynek oldalában már az őskor embere által is használt barlang ürege tátong, eredetileg Pest-kő, vagyis barlangos-hegy lehetett, tehát nevében a pest szó bizonyosan barlangot jelent. Nyilván ugyanilyen alapon kapta nevét a Gerecse-hegységben levő Peskő is, de nyelvészeink — nem tudva róla, hogy ennek oldalában is van barlang — úgy vélik, hogy itt a pest szót szikla vagy kemence értelemben használták névadó őseink, a Peskő tehát itt szerintük sziklás hegyet jelentene, olyat, amelynek mészkövéből kemencét lehet építeni (MNY. XXIII. 218, Melich 135.). Én úgy vélem, hogy a gerecsei Peskő is barlangjáról kapta nevét.

Még nehezebben tisztázható a helyzet a középkori oklevelekben előforduló *pest* szavainkkal. Jellemző erre a Budapest nevében előforduló Pest helynév, amely már egy 1148. évi oklevélben is szerepel. Ennek mikénti magyarázata fölött évszázados vita dúl (Györfly 289.). Egyes történészeink a pest szó barlang értelmezése mellett foglaltak állást. A nyelvészek és történészek többsége azonban ma úgy ítéli, hogy a pest szó kemence értelemben lett névadója fővárosunknak. Ez ma az általánosan idézett, szinte hivatalos álláspont (Györfly 259—260.). Magam részéről semmiképpen sem tartom kizárhatónak, hogy a város a Gellért-hegy barlangjairól kaphatta nevét és úgy vélem, hogy ezt a sokat vitatott kérdést ma sem tekinthetjük lezártnak.

XIII. és XIV. századi latin nyelvű oklevelekben szerepelnek Kőpest, Pestkő, Munuhpest nevű hegyek, de ezeket még senki sem kísérelte meg azonosítani, így nem is kerülhetett sor arra, hogy bárki is megvizsgálja, vajon van-e barlang ezekben? Így nyelvészeink e hegységekben szereplő *pest* szavakat általában szikla értelműnek tekintik (Melich).

Jó lenne a középkori oklevelekben szereplő *pest* elő- vagy utótagú földrajzi neveket is azonosítani és kutatással tisztázni, hogy nem barlang rejlik-e ezekben? Ezzel a történeti földrajzi és szpeleológiai kutatómunkával előbbrevihetnénk a nyelvtudomány egy máig sem lezárt kérdésének megoldását is.

IRODALOM

1. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I—II. Bp. 1967—1970. (Rövidítése: TESz.)
2. Anjoukori okmánytár. I—VI. Bp. 1878—1891. (Röv.: AO.)
3. Györfly György: Budapest története az Árpád-korban. Budapest története. I. 1973. p. 217—349. (Röv.: Györfly)
4. Magyar Nyelv. Folyóirat. Bp. I. 1905. — (Röv.: MNY.)
5. Magyar Nyelvőr. Folyóirat. Pest (később Bp.), I. 1872 — (Röv.: Nyr.)
6. Magyar Tájszótár. Kiadta a Magyar Tudós Társaság. Budán, 1838. (Röv.: Tsz.)
7. Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Strigoni. I—II. 1874—1882. (Röv.: Mon Strig.)
8. MELICH JÁNOS: Melyik nép nevezte el Pestet Pest-nek? Magyar Nyelv. XXXIV. 1938. p. 129—140. (Röv.: Melich)
9. SZAMOTA ISTVÁN—ZOLNAI GYULA: Magyar oklevél-szótár. Bp. 1902—1906. (Röv.: OklSz.)
10. SZAVAS GÁBOR—SIMONYI ZSIGMOND: Magyar nyelvtörténeti szótár. I—III. Bp. 1890—1893. (Röv.: NySz.)
11. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar tájszótár. I—III. Bp. 1893—1901. (Röv.: MTsz.)

12. BÁNYAI JÁNOS: Likas kövek. Székelység. Folyóirat. II. 1932. p. 22—24.
13. VARGHA BÉLA: Udvarhelyszéki barlangok. Székelység. Folyóirat. II. 1932. p. 90.

UNGARISCHE HÖHLENNAMEN AUS DEM MITTELALTER

Die von der osteuropäischen Tiefebene im IX. Jahrhundert nach dem Karpatenbecken wandernden Ungaren hatten zur Zeit der Landnahme keine besondere Bezeichnung für die Höhle. So haben sie die Hohlräume des Berghanges als *kőodu* (Felsenbau) oder *kőlyuk* (Steinloch) und den Berg, an dessen Hang der Höhleneingang war, als *Odvaskő* (hohler Stein) oder *Likaskő* (löcheriger Stein) bezeichnet. In den mittelalterlichen Urkunden sind dafür zahlreiche Beispiele zu finden. Das mittelalterliche Ungarum hat wahrscheinlich von den südslawischen Nachbarvölkern das Wort *pest* übernommen, das gleich dem deutschen Wort Ofen gleicherweise Ofen, Fels und Höhle bedeutet. Dieses Wort wurde später durch das eindeutig Höhle bedeutende Wort *barlang* verdrängt, das das Ungarum auch von slawischen Nachbarvölkern übernommen hatte. Das Wort *pest* im Sinne von Höhle ist nur in einigen geographischen Eigennamen bis zu unseren Tagen erhalten geblieben, wie z. B. in *Büdös-pest* (Schwefelhöhle), *Peskő* oder *Pest-kő* (Pest-Berg = Berg, in dem eine Höhle ist). In einigen mittelalterlichen Urkunden finden wir auch geographische Namen, in denen das Wort *pest* vorkommt (z. B. *Kőpest*, *Munuhpest* usw.), zu ihrer Gleichsetzung ist es aber noch nicht gekommen.

ВЕНГЕРСКИЕ НАЗВАНИЯ ПЕЩЕР В СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

Венгерские племена, мигровавшие по просторам восточно-европейских равнин и нашли свою страну в Карпатском бассейне в IX веке, не имело особого слова для обозначения понятия „пещера“. Таким образом, полости на склонах гор они называли *kőodu* (каменная нора), а гору, на склоне которой находилась пещера — *Odvaskő* (дуплистый камень) или *Likaskő* (ноздреватый камень). В средневековых документах известен ряд ссылок на эти названия. Предполагается, что слово *pest*, означющее, аналогично немецкому слову *Ofen*, как печь, так и скалу и пещеру, средневековые венгры заимствовали у соседних южнославянских народов. Однако слово *pest* впоследствии полностью вытеснило слово *barlang* (берлог), однозначно означющее пещеру и также заимствованное у соседних славянских народов. В смысле пещера слово *pest* сохранилось до наших дней только лишь в нескольких географических именах собственных, например: *Büdös-pest* (зловонная пещера), *Peskő* или *Pest-kő* (гора с пещерой). И в нескольких средневековых грамотах встречаются географические названия, в которых фигурирует слово *pest* (например — *Kőpest*, *Munuhpest* и т.п.), но эти последние до сих пор не удалось отождествить.